

KAPOSI Zoltán

egyetemi tanár, az MTA doktora

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

professor

University of Pécs Faculty of Business and Economics, Pécs, Hungary

email: kaposi.zoltan@tkk.pte.hu

PÉCS IPARÁNAK VÁLTOZÁSAI A TRIANON UTÁNI ÉVTIZEDBEN

CHANGES IN THE INDUSTRY OF PÉCS IN THE DECADE FOLLOWING THE TREATY OF TRIANON

ABSTRACT

The basic question of this study is how an average-sized Transdanubian city adapted to the changed economic conditions due to the Treaty of Trianon. Before 1914 Pécs was a quickly developing city of Transdanubia which became the fifteenth largest city of Hungary with its 50.000 citizens just before the WWI. Its manufacturing industry was outstanding; plants well known all over Europe were operating here (Zsolnay Porcelain Manufactory, Hamerli Gloves Factory, Angster Organ Factory, etc...). The industrial development was broken by WWI and the three years of Serbian occupation. The economy of the city struggled to regain its pre-war form in the 1920s. Due to the low incomes the aggregate demand dropped and the loss of markets and natural resources through the Drava River resulted industrial difficulties. Artisans suffered significantly since they had lost most of their orders from retail clients. It was troublesome that till 1927 most of the coal production was transported to the Kingdom of Yugoslavia as part of the compensation payments. There was some increase in economic activity in the second half of the 1920s in the field of mechanical engineering and the Speyer-loans also resulted the construction of public infrastructure and buildings. Till the end of the decade the city's economy consolidated; there was population growth, decrease in unemployment and more and more urban development was introduced. However, the crisis of 1929–33 quickly demolished these results.

Kulcsszavak: ipar, gyár, kisipar, szénbányászat, fejlődés

Keynotes: industry, factory, small-scale, coal-mine, development

1. Bevezetés: Pécs ipara a dualizmus vége felé

Pécs a 19. században a Dunántúl egyik leggyorsabban fejlődő városa volt. Az önálló törvényhatósági jogú város az első világháború előtti évekre a csaknem 50 000 lakosával a történeti Magyarország tizenötödik legnépesebb településévé vált.¹ A város fejlődése különösen a kiegyezés utáni időszakban gyorsult fel, amikor is Pécssett gomba módra szaporodtak az ipari vállalkozások. Országos és birodalmi piacokat szerző nagyvállalkozások születtek ebben az időben, amelyek jelentős technikai innovációkat tudtak felmutatni.² Az iparosodás másik szála a szénbányászat fejlődése volt: a város határain belül lévő Pécs-bányatelepen, illetve a Pécs melletti falvakban a Dunagőzhajózási Társaság (továbbiakban DGT) egyre kiterjedtebb kőszénbányászatot folytatott. A félévszázados fejlesztések nyomán a századfordulóra már egy 3800 főt foglalkoztató nagyvállalat épült ki, s e munkástömeg mintegy harmada Pécssett élt,³ s fogyasztásával, munkájával nagy hatást gyakorolt a város működésére.⁴ A gyáriparosodás és a szénbányászat mellett erős maradt a tradicionális kisipar is, amit jól mutat, hogy az első világháború előtt az összes pécsi ipari és kereskedelmi vállalkozás 56%-a segédek nélkül működő kisvállalkozás volt.⁵

Az első világháború időszaka, majd az azt követő hároméves szerb megszállás megtörte a Pécs gazdasági fejlődését. 1914 után a hazai gazdaság tulajdoni jellegét tekintve megtartotta ugyan magánjellegét, de az állam megrendeléseivel és kényszerítő erejével alaposan átalakította működését. A beavatkozás révén felértékelődött a hazai nehézipar, a fegyvergyártás, a hadianyaggyártás. A pécsi iparrendszerben viszonylag sok olyan üzem volt, amely közvetlenül is bekapcsolódhatott a fronttermelésbe, a katonaság kiszolgálásába; különösen fontosak voltak a gépiparral, vasiparral foglalkozó vállalatok, valamint a szénbányák. A hadiüzemekben a dolgozók létszáma általában nem csökkent. A katonai szállítási kapacitások üzemeltetése, az energiaellátás és a fűtőanyag-biztosítás miatt egyre fontosabbá vált a Pécs környéki szénbányászat is. A bevonulások, a családi munkaerő-szerkezet felborulásából következett a pótlólagos jövedelmek megszerzésének (pl. borértékesítés) elmaradása. A gyorsuló infláció miatt a reáljövedelmek csökkentek. Főleg 1916 után nőtt meg a bankjegymennyiség, ugyanakkor az árukészletek csökkentek, a feketekereskedelem terjedt, az árak emelkedtek, ami leginkább a bérből, fizetésből élők helyzetét sújtotta.

2. A pécsi ipar szerkezete az 1920-as években

Az 1920-as évek első fele Közép-Európában, s így Magyarországon is az útkeresés és az instabilitás jegyében telt el. A Hegedüs-féle deflációs kísérlet ugyan pénzügyi stabilitást hozott, de azt követően újra felerősödött az infláció.⁶ Mindez igen bizonytalan működési hátteret adott a hazai ipar egészének. A pénzromlás ugyan a növelte a cégalapítási kedvet és a vállalkozói bevételeket, ám a bizonytalan gazdasági helyzetben a lakosság tartózkodott a nagyobb kiadásoktól. A kivárás, a túlélés elsődleges stratégiának számított: banki hitelekhez nem nagyon lehetett hozzájutni, a beruházások elmaradtak, ugyanakkor több ágazatban is tartós munkanélküliség lépett föl.

A szerbek kivonulása 1921 augusztusában nem jelentette a pécsi gazdaság megpróbáltatásainak végét.⁷ A város integritásának helyreállása után továbbra is bizonytalan évek jöttek. Ha ránézünk az 1921. év végén felvett statisztikai adatok szerinti pécsi ipar rendszerére, érdekes képet láthatunk. Pécsen 1921-ben a szénbányával együtt 2503 ipari vállalkozás működött. A vállalkozások között 42 olyan üzemet találunk, amelyben 20 főnél több dolgozót foglalkoztattak. Ezek között külön kell említenünk a DGT-t, amely önmagában 1954 pécsi alkalmazottal bírt. A nagyobb iparágakat tekintve a legtöbb vállalkozás egyértelműen a ruházati iparban található, az 1454 cég az összes vállalkozás 58%-át tette ki; 214 céget (8,5%) találunk az élelmezési- és élvezeti cikkek gyártása terén, 187 vállalkozást pedig az építőiparban. A nagyobb ágazatok közé sorolhatjuk még a vas- és fémipart (148), valamint a gépkocsi- és járműgyártást (127).⁸ Mindezt a foglalkoztatás oldaláról szemlélve kiderül, hogy az ipar a pécsi gazdaság legjelentősebb ágazata volt, 1921-ben a Pécsen dolgozó 22 642 keresőből 10 526 (vagyis a keresők 46,5%-a) az iparból és a bányászatból élt. A nagy tradíciókkal bíró mezőgazdaság, avagy a közlekedés, a kereskedelem és hitelélet, és egyéb más ágazatok jóval kisebb részaránnyal bírtak.

2.1. A gyáriparosodás megtorpanása

„Negyvenhat iparvállalat kéménye füstölög Pécs külvárosában. Olyan vállalatok, amelyeknek világhírük van. A Zsolnay-féle majolikagyárat, a Littke-féle pezsgőgyárat ki ne ismerné? – írták Pécs gazdaságáról egy országos lapban 1922-ben.⁹ Az erősen keresztény beállítottságú lapban felsorolták még, mint ismert nagyobb, a „keresztény tényezők” közé tartozó Angster-gyárat, Zelms Gyula mészégetőjét és kőbányáját, Hamerli kesztyűgyárat. A lelkesedés ellenére az 1920-as évek elején még a fenti cégek sem voltak kellemes helyzetben. A megelőző

nyolc nehéz év alatt a vállalkozások lehetőségei csökkentek, így komoly gazdasági beruházásokra, fejlesztésekre nem volt lehetőség. A talpon maradás vagy a továbblépés érdekében a korábbi domináns családi vállalkozási modellt is át kellett alakítani. A fejlesztési programok egyre komolyabb tőkebefektetést igényeltek, s ez közelebb hozta a bankszférát az iparhoz: a pénzügyintézeteknek is érdekükben állt tulajdonrészt szerezni egy-egy vállalatban, amivel biztonságosabbá tették kihelyezéseiket. Ennek következtében a háború után az addigi magánüzemek körében társas vállalkozássá válási hullám söpört végig, amelynek során többször idegen tőke is megjelent a gyári tulajdon rendszerében.¹⁰

A fenti átalakulásra sok pécsi példánk van, de tanulmányunk korlátozott mérete miatt csak néhányat említünk. A Hamerli József Gépgyár és Vasöntöde az első világháború végéig magánkézben volt, ezt követően azonban a hadimegrendelések megszűntek, a nyersanyagellátás akadozott, s vissza kellett térni a régi mezőgazdasági eszközgyártásra. A vállalat még mindig nyereséges maradt, ám már nyoma sem volt a háború alatti nyereségnek. A nehézségekkel küszködő cég 1918 végén kényszerűen részvénytársasággá alakult át. A társaság tulajdonosai között megjelent a Pécsi Takarékpénztár és a Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár is, bár a cég megtartotta a régi tulajdonos nevét (Hamerli József Gépgyár és Vasöntöde Rt.). A két pénzügyintézet révén jelentős folyószámlahitelhez jutott a vállalat, ami az 1920-as évek első felének bizonytalan pénzügyi helyzetében különösen fontos volt. Az üzleti és termelési nehézségek miatt felemelték az alaptőkét. 1922-ben a tulajdonosok között megjelent az Industria Rt., a Mezőgazdasági Üzemi Malátagyár Rt., a Szentlőrinci Takarékpénztár és az Első Pécsi Bőrgyár Rt. is. Hamerli a későbbiekben elkezdte eladni a saját részvényeit. 1925-ben az Első Pécsi Bőrgyár Rt. több tulajdonos részét megvásárolta, s 1926 áprilisára már mintegy 75%-át birtokolta a gépgyárnak.¹¹

De a vásárló bőrgyár élete sem volt eseménytelen. A vállalat már a háború előtt, 1912-ben átalakult, s Höfler Bőrgyár Rt. név alatt folytatta munkáját: a gyár igazgatója Höfler János maradt, ám új tulajdonosok is megjelentek.¹² A világháború alatt a termelés felfutott, óriási katonai megrendelések voltak a vállalatnak, s gyorsan nőtt a foglalkoztatás is. Még terjeszkedésre is futotta, 1916-ban megvették az eszéki bőrgyárat, amit két év múlva jó pénzért eladtak.¹³ 1917-ben viszont meghalt Höfler János, ugyanakkor a családtag Höfler Jakab kilépett az rt.-ből, s Mohácson létrehozott egy másik bőrgyárat.¹⁴ A hasonló név miatt a pécsi gyár közgyűlése úgy döntött, hogy 1919 januárjától a pécsi cég új neve *Első Pécsi Bőrgyár Rt.* lesz. A bőrgyár tulajdonosi struktúrájában a vállalat-alapító család befolyása egy darabig még megmaradt, bár egyre több új

név is feltűnt.¹⁵ Az 1925-re a tulajdonosok között már a Pécsi Takarékpénztár és két másik pénzintézmény volt a meghatározó, amelyek együtt a részvények 45%-át, míg az alapító Höflerek alig több mint 25%-át birtokolták.

A családtagok számának növekedése és az örökítés játszott nagy szerepet a Zsolnay-gyárban kialakult bonyolult vállalatvezetésben. Az 1922-ben elhunyt Zsolnay Miklósnak nem voltak gyermekei, ami az oldalági rokonság vállalatban belüli előtérbe kerülését hozta magával. Bonyolította azonban a dolgot, hogy a gyár, amely a 20. század első évtizedében igen jól működött, s nyereséget termelt, a háború alatt elvesztette piacainak nagy részét, megrendelése megszűntek (ami főleg az középítkezések visszaesésével és a lakossági jövedelmek csökkenésével függött össze). 1917-ig Zsolnay Miklós irányította a vállalatot, ahol a lánytestvérei, azok férjei, valamint gyermekeik is dolgoztak. Most viszont az említett családtagok is beléptek a vállalat vezetésébe, s a gyárat az örökösök 1919-ben közkereseti társasággá szervezték át.¹⁶ A gyár fellendülése egyelőre váratott magára, az 1920-as években a korábbi hazai és nyugati megrendelések hiánya miatt látványos volt a visszaesés, ugyanakkor némi kárpótlást jelentett a délszláv királyság piacainak megnyílása, amely komoly exportlehetőségeket kínált.¹⁷

Voltak azért olyan pécsi vállalatok is, amelyek még a nehéz körülmények között is jól tudtak gazdálkodni. Közülük kiemelkedik a Pannonia Serfőző Rt. (a korábbi Hirschfeld-sörgyár), amely jó működése eredményeképpen 1928–30 között a Nádort és a Pannonia Szálloda- és Étterem komplexumát is meg tudta venni.¹⁸ A sörgyár a megyén túl is terjeszkedett: 1930-ban a kaposvári sörgyár is a tulajdonába került. A pécsi cég a kaposvári gyár összes alkalmazottját elbocsátotta, a vevőkört a pécsi gyár vette át, s a sörellátását a továbbiakban a pécsiek biztosították. Nem volt ez új dolog, hiszen a pécsiek már régóta vásárolgatták a kaposvári gyár részvényeit.¹⁹ A piaci konkurencia letörésének egyik (modern) eszközét láthatjuk ez esetben, amikor is az erősebb gyár megszerzi egy másik tulajdonrészét, aztán gyorsan leépíti az ottani termelést, és teríti saját termékét (vagyis valójában piacot vásárol).

A nehéz időkben történő vállalati koncentráció és szervezeti átalakulás sajátos kortünete volt a pécsi gazdaságnak. Hasonló eseteket még sokat lehetne említeni, egy azonban bizonyos: az 1920-as évek első felének gyáripari átalakulása még nem a dinamikus fejlődésről, hanem az életben maradásról szólt. Az inflációs finanszírozás Pécsen nem vezetett sem a gyári termelés, sem a foglalkoztatás bővüléséhez. Bár az 1920-as évek második felében valamennyit élénkült a pécsi gyáripar (exportlehetőségek megnyílása, a tömegtermelésre való áttérés stb.), ám jelentős előre-

lépés nem történt. Gyárból, vagyis 20 főnél többet foglalkoztató ipari üzemből 1930-ban továbbra is 42 volt Pécsen, az ezekben előforduló segédek száma 2710 főt tett ki, vagyis átlagban egy gyárra 52 munkás jutott.²⁰ Bár kétségtelen, hogy számos új céget alapítottak az 1920-as évek első felében, de ezek között nem nagyon voltak hosszú távon életképes vállalkozások, inkább csak a régiek összevonásával alakultak új szervezetek. A beruházások elmaradása, a termelékenység megérekedése hatással volt a népesség megélhetésére is, hiszen a növekvő lakossági betelepülés következtében egyre több munkaerő-problémát kellett kezelnie a városnak. A fentebbi gyáripari folyamatok nagyjából egybe estek a térség másik két nagyvárosában (Nagykanizsa, Kaposvár) végbementekkel.²¹

2.2. Az infrastrukturális szolgáltató iparok

Az 1880-as évektől kezdve a háborúig viszonylag gyors tempóban kiépült Pécs modern vonásokat is mutató infrastruktúrája (vasút, egyéb közlekedési ágak, víz, gáz stb.). Az infrastruktúra-fejlesztés terén az 1920-as évektől is láthatunk érdemi előrelépést. A vasút esetében az országos közlekedéshálózati- és szervezési változások is segítették az 1920 utáni pécsi gazdaság működését: 1913-ban alakították ki az Pécsen az Üzletigazgatóságot. Ezzel 1921 után Pécs a Balatontól délre eső vasútvonalak központjává vált, majd pedig a Déli Vasút 1932. évi állami megvásárlása után a Dél-Dunántúlon minden vasúti tevékenységet Pécsről irányítottak. Ez sok mindent magával vont. Egyrészt a MÁV-nak több javítóműhelye volt, amelyek közül a pécsi főműhely egyre komolyabb gazdasági szerephez jutott, s az idők során egy jelentős gépipari üzemmé nőtte ki magát. Az 1930. évi foglalkozási kimutatások szerint 127 embert alkalmaztak a pécsi javítóműhelyben. Ezen kívül a gőzvasút sokaknak biztosított stabil megélhetést, a keresőket tekintve 849 férfi és 33 nő dolgozott a vasútnál.²²

Pozitív változások történtek más szolgáltató ágazatokban is. Az 1890-es években létrehozott városi villanytermelő telep 1918-ban befejezte működését, szerepét a DGT újhegyi villamos erőműve vette át.²³ A korábbi villanytelepet már az új erőmű látta el egy 15 KV-os vezetéken árammal. Az 1920-as években az áramellátás bővült, ami a közületi és a magánfogyasztásban is látszik. Mivel a város időközben tulajdonba vette a korábbi gázgyárat, így lehetőség nyílt a gázmonopólium megszűnésével az elektromos világítás terjesztésére. A városi villanylámpák először 1924-ben gyulladtak fel, ebben az évben a belvárosban már 45 közvilágítási lámpát kapcsoltak be a rendszerbe.²⁴ Az 1920-as években az egyfázisú rendszerről áttértek a háromfázis használatára, az egyfázisú veze-

tékek csak a város külső területein maradtak meg. A Pécs Város Villamos Művek látta el a tortyogói vízművet is árammal egy 15 KV-os vezetéken keresztül. Speciális volt a város villanyárammal való ellátása abból a szempontból, hogy tulajdonán kívüli volt az áramtermelő, így nem kellett a környéket ellátni, a város maga volt egy önálló nagy fogyasztó egység.²⁵ Pécs villamosáram-elosztását végző üzeme a korszakban nyereséges cég volt.

A vízszolgáltatás terén a korábbi időkre is jellemző nehézkesen működő ellátást figyelhetjük meg. A város folyamatosan fejlesztette a víz-ellátást, ami sok ipari beruházást igényelt. A tortyogói vízkiemelést állandóan bővítették; 1925 után 8 új kutat is fúrtak. Kiépítették a vízkiemeléshez szükséges elektromos vezetéket, amely egy 20 km hosszú rendszeren keresztül biztosította a szükséges áramot.²⁶ 1927-ben sikerült a Speyer-kölcsonból befejezni a csatornarendszert és a szivattyútelepet.²⁷ Nagyon fontos szempont volt a pécsi iparosságnak, hogy lehetőleg a helyi iparosok kapják meg a kivitelezés lehetőségét. Sokat hivatkoztak a 3591/1925. évi B. M. rendeletre, amely arra adott lehetőséget, hogy amennyiben a helyi vállalkozók ajánlata 6%-kal nem haladja meg a máshonnan jöttékét, akkor a helyieknek kell a lehetőséget biztosítani; jelen esetben 3,8% volt a differencia.²⁸ A kibővített vízmű 1928-tól önállóvá válhatott, ugyanakkor létrehozták a Pécsi Vízvezetési és Csatornaművet, amely a vízszállítással, elosztással stb. foglalkozott. Pénzügyi előnye is volt a vállalat létrehozásának, hiszen 3800 olyan fogyasztóhely volt már a város területén, ahol havonként olvasták le a fogyasztást és számláztak.²⁹ Kísérletet tettek a tettyei víztermelés bővítésére is, valamint a tortyogói víznek a hegyre vitelére, amihez tározót építettek, ezzel mintegy 2000 ember ivóvíz-ellátását tudták biztosítani. Azt azonban látni kell, hogy a város gyorsan terjeszkedett, ám sem a vízmennyiség növelése, sem a csatornarendszer bővítése ezzel nem tartott lépést. A csatornarendszer hossza az 1930-as évek közepe felé már 43 km volt, ehhez egy 6000 m³/nap teljesítőképességű szennyvíztisztító telep kapcsolódott.³⁰

2.3. A kisipar lehetőségei

Magyarország iparosodásának fontos vonása volt a kisipari és kiskereskedelmi szféra gyors fejlődése. Bár kétségtelen, hogy a látványos változások elsődlegesen mindig a tőkeigényesebb és innovatívabb gyáripár területén mentek végbe, mégis azt kell mondanunk, hogy a hazai iparosok és munkások fele a kisiparban volt érdekelt. Pécsen a háború alatt egyfajta túlélést jelentett a kisiparba vagy kiskereskedelembe való menekülés, vagyis egy egyéni vállalkozás elindítása: adataink szerint 1910–

20 között jelentősen nőtt a kisüzemek száma. 1920-ban az ipari és kereskedelmi vállalkozások közül 1687 (62%) segédek nélkül, további 421 (15,6%) legfeljebb egy segéddel dolgozott. Ez azt jelenti, hogy a cégek mintegy négyötöde olyan kisüzem volt, amely valószínűleg családi munkaerőre épült.³¹ Az 1920-as adatokat szakmák szerint vizsgálva világos, hogy a legtöbb kisüzemi vállalkozás a ruházati iparban, az építőiparban, az élelmiszeriparban és a vendéglátásban működött.

Magyarországon 1920-ban 244 187, tíz évvel később, 1930-ban 222 813 kisipari vállalat működött, vagyis egy évtized alatt a kisüzemek mintegy 10%-a megszűnt. Ezzel szemben Pécsen, ahol az 1920-as években jelentős népesség költözött be a városba, emelkedett a kisiparosok száma. Az Iparosok Lapja adatai alapján készült kimutatás szerint 1927-ben 1717, 1929-ben 1753, míg a válság kitörésekor, 1931-ben már 1894 önálló kisiparost találunk.³² (Más adatok ettől az eredménytől mintegy 10%-kal eltérnek.)³³ Viszont a kisüzemek szerkezetében nagy változást hozott, hogy ugyanezen időben a segédek száma harmadára, a tanoncok száma pedig kétharmadára csökkent. Az önállók számának emelkedése vélelmezhetően egyrészt kényszervállalkozást jelentett, de biztosan sokan ki tudták használni az 1920-as évek első felének inflációs finanszírozásából fakadó gazdasági előnyöket is.

Az 1930-as statisztikai adatokat vizsgálva kiderül, hogy a kisipar területén a legjelentősebb szakmacsoport még mindig a ruházati ipar volt. E területen az önálló, és legfeljebb egy segédet foglalkoztató ipari vállalkozásokból 908-at találunk, vagyis az összes kisipari vállalkozás több mint a fele (53%) ehhez az iparághoz tartozott. A ruházati iparág abszolút kisipari jellegű volt: legnagyobb létszámban a szabók, illetve a varrással és a kesztyűgyártással foglalkozók voltak jelen. A pécsi szabók között sok olyat találunk, akiknek familiája már akár évszázadok óta is gyakorolta a mesterségét.³⁴ A második legnépesebb kisipari ágazat az építőipar volt 152 (9%) vállalkozással, valamint a fa- és csontipar kategóriába sorolt iparági csoport 141 vállalkozással (ez utóbbi elsődlegesen asztalosokat jelentett). Visszaesett viszont a korábbiakhoz képest az élelmezési- és élvezeti cikkek gyártásával foglalkozó ágazat (96 cég), akárcsak a vas- és fémiparban, valamint gépgyártásban érdekelték száma és aránya. A többi iparág, így például a papíripar, a fonó- és szövőipar, a sokszorosító- és műipar, a vasipar stb. mesze elmaradt a fentiektől. Fontos rögzítenünk, hogy a ruházati iparhoz hasonlóan más iparágak is szélsőségesen kisipari jellegűek voltak. 1930-ban a 2292 ipari vállalkozásból 1361 (vagyis az összes pécsi cég 59%-a) egyáltalán nem foglalkoztatott segéderőt. Mindebből látható, hogy struktúráját tekintve a pécsi iparon belül az 1920-as években továbbra is erős maradt a kisipar.

Az évtized vége felé azonban már viharfelhők is gyülekeztek: az 1928–29-es évek már fokozódó értékesítési nehézségekről, kisipari műhelyek bezárásáról, növekvő munkanélküliségről szóltak.³⁵ Nem volt ez másképp máshol sem. A régió második legnagyobb városában, a legnépesebb napilapban külön sorozat indult „*Mentsük meg Nagykanizsát*” címmel, ahol egyrészt bemutatták az évszázados hagyományokkal rendelkező kisipari és kiskereskedelmi cégek nehézségeit, ugyanakkor ötletelni lehetett a megoldásokról.³⁶ Pécssett a helyi sajtóban is egyre másra jelentek meg cikkek a „*haldokló pécsi kisipar*”-ról.³⁷ A panaszok az általános drágaságról, a beruházások visszaeséséről, a kereslet csökkenéséről szóltak, hozzátéve persze azt is, hogy Pécs kisiparossága az egyik legrosszabbul járt vállalkozói csoport, hiszen a háború, a szerb megszállás, a határzár, a korábbi piacok elvesztése stb. az átlagnál sokkal jobban sújtotta a helyi vállalkozói réteget. Néhány nappal a magyarországi pénzügyi válság kitörése előtt az építőiparosok tartottak értekezletet nyomórúsgós helyzetükről, rámutatva, hogy közismerten a kisiparosi életpálya nem ad lehetőséget nyugdíjra, s ha a vállalkozó nem tud pénzt termelni, szolgáltatni és pénzt keresni, akkor annak sok negatív hatása lesz. Mivel az építőipar alkalmadtán sok embert tudott foglalkoztatni, az építkezések elmaradása jelentős munkanélküliséget is hozott magával.³⁸ A pécsi építkezések az 1920-as évek elején igencsak vajúdtak. A MÁV tervezett bérházakat a vasút melletti Bánffy (ma Mártírok útja) utcában, de az nagyon hosszú átfutással rendelkezett.³⁹ A városnak a Mezőszél utcában sikerült kislakásokat építeni, amelyeket 1922 nyarán át is adtak, de ezeknél az volt a probléma, hogy csak részben kapták meg pécsi iparosok az építés lehetőségét, hiszen a fővárosiak rendszerint alá tudtak ígérni a pécsi iparosok árajánlatainak.⁴⁰ Az építőiparosoknak különösen a téli hónapok voltak nehezek, hiszen ilyenkor alig-alig akadt érdemi munka.⁴¹

2.4. A szénbányászat lehetőségei

A gazdasági működési feltételek politikai megváltoztatása, a trianoni határok meghúzása új helyzetbe hozta a szénkitermelést is. A DGT szénbányászata felértékelődött, hiszen az elcsatolásokkal a mecseki fekete-szén-kitermelő bányák a hazai vasipar és más, jelentősebb szénfűtőértéket feltételező üzemek egyedüli ellátói maradtak.⁴² Az 1920-as években azonban a DGT széntermelésének nagy része a délszláv királyságba került, hiszen azt jóvátételi fizetesként könyvelték el. Öt éven keresztül minden munkanap után 88–100 vagon szenet kellett szállítani. A kötelezettség 1926. szeptember 12-én járt le; összesen 12,48 millió métermázsza szenet vittek ki, vagyis a mecseki szénmedence másfél évnyi termelése

került ki az országból.⁴³ A termelési adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a DGT szénbányászati üzeme a háború és a szerb megszállás következményeit lassan heverte ki, 1922-re az 1915 évi kitermelés nagyságrendjét is elérték, de mindez messze volt a háború előtti termelési szinttől. Az 1924-ben lezajlott 31 napos sztrájk visszavetette a termelést, amikor is a megelőző évhez képest 20%-kal kevesebb szenet hoztak felszínre.

Kétségtelen azonban az is, hogy időközben nőtt a termelékenység is. A Jicinsky-terv⁴⁴ szerint két új akna kiépítését fejezték be, ugyanakkor egy rekonstruált szállítóakna és egy újhegyi szénélőkészítő, brikettgyár, főműhely kialakítására került sor. Átalakították az addigi üszögi vasútállomást is, s létrehoztak egy felső és egy alsó pályaudvart a szén fogadására és feldolgozására. A DGT jelentős foglalkoztatója maradt a városnak és a környék bányásztelepüléseinek. Pécs város a nehéz években is számíthatott a DGT szénkiutalásaira, szénsegélyeire.⁴⁵ Fentebb már említettük, hogy a bányauzem volt Pécs villamosenergia-ellátója, hiszen 1918-tól a DGT tulajdonában lévő újhegyi erőmű szolgáltatta az áramot. A bányauzem dolgozóinak keresete felülmúlta a magyar átlagot, ami helyi kereskedőknek perspektivikus volt. A DGT-nek áttételesen hatása volt a helyi politikára is, hiszen a bányatelepi munkásközösségekben a szociáldemokrata mozgalom erősödött. A nagyvállalat által korábban kiépített egészségügyi ellátási rendszer (kórházak, orvosi felügyelet stb.) révén a város komoly kiadásoktól mentesült.⁴⁶ A dolgozókról való gondoskodás magas szintű volt a vállalatnál, segélyekhez, ellátáshoz, iskolai képzéshez lehetett hozzá jutni. A DGT lakásépítkezései szinte folyamatosak voltak: a két világháború között a legnagyobb lakásépítési program Meszesen valósult meg, ahol 1922–25 között 177 munkáslakást és 2 felvigyázó lakást hoztak létre. A munkáslakásokból 24 egyszobás, míg 153 kétszobás volt.⁴⁷

2.5. Ipar és munkásság

Végül említsük meg a fejlődés egy fontos velejáróját, az iparosok és a munkások számbeli és politikai súlyának erősödését. Pécs népessége 1921–30 között 50 000-ről 61 000 főre emelkedett.⁴⁸ Ezen belül a (a keresőket vizsgálva) az iparral és a bányászattal foglalkozók száma 10 526-ról 11 717 főre, vagyis mintegy 10%-kal nőtt.⁴⁹ Az iparral foglalkozók egyértelműen a legnagyobb foglalkozási csoportot alkották a városban: e rétegek kereskedelmi, fogyasztási, lakhatási, szórakozási és egyéb igényeinek kielégítése a városi működés nagyon fontos területét képezték. A 20. századi jogkiterjesztés révén megnöttek a munkásság politikai lehetőségei is. Az 1920-as években a helyi munkásság a szociáldemokrata párt által szervezve egyre jelentősebb érdekérvényesítő csoporttá vált. A

nagyobb vállalatokon belüli bérharcok, sztrájkok, a gyáripari munkásság politikai szervezettségének erősítése, erős munkás-összetartozás kiépülése jelezte a réteg jelenlétét a városon belül. A munkásság növekvő erejét mutatták a helyi választásokon elért eredményei. Az 1922. évi parlamenti választásokon Pécs város II. számú országgyűlési kerületében (amely nagyrészt a munkástöbbségű Budai külváros lakosságára terjedt ki) az MSZDP jelöltje, Esztergályos János szerzett mandátumot.⁵⁰ Mivel a munkáscsaládok alapvetően fizetésből éltek, így mint keresleti forrás nagyban meghatározták a helyi kiskereskedelem működését. Bár a munkások vásárlásai – területi elhelyezkedésük miatt – elsődlegesen a külvárosokban realizálódtak, azt világosan lehetett látni, hogy a gazdasági és politikai fejlődés szempontjából egyre fontosabb társadalmi csoportról van szó.

3. Összegzés

Áttekintésünkben látható, hogy Pécs iparrendszere igen sokat változott az első világháború utáni időkben. A háború megpróbáltatásai, de különösen a trianoni határok meghúzása miatti piacvesztés, valamint a szerb megszállás alatti pusztítások rányomták bélyegüket a gazdaság működésére. Az 1920-as évek második felében a lassan stabilizálódott gazdaságban ugyan mutatkoztak már az élénkülés jegyei, de továbbra is gyenge lábakon állt a helyi magángazdaság. Érdekes, s egybe esik a hazai városok gyakorlatával, hogy az 1920-as években érdemi magántőke és magánvállalkozások hiányában maga a város vette át a gazdaságélénkítő funkciókat, amely intézmény a helyi gázszolgáltatás, a víz- és csatornarendszer kiépítése és működtetése, a helyi közlekedés megszervezése terén egyre nagyobb szerepet játszott. Az élénkülés a világgazdasági válságig tartott, az ezt követő kereslet csökkenése, a munkanélküliség növekedése, a piacvesztés újra megakasztotta a gazdaság fejlődését. A kilábalás lehetőségét az 1934-től szélesedő piaci körülmények kínálták.

JEGYZETEK/NOTES

1. Lásd: Népszámlálás (1910): 1. 12. old.; lásd még: Katus László (1995) tanulmányát.
2. Az ipar fejlődésének áttekintéséhez lásd: Kaposi Zoltán (2006); Kaposi Zoltán (2011/a.)
3. Népszámlálás (1910): 3. 1059. old.
4. Lásd: Babics András (1952); Huszár Zoltán (2005)
5. Népszámlálás (1910): 3. adatai alapján.

6. Berend T. Iván–Szuhay Miklós (1975): 212. old.; Berend T. Iván–Ránki György (1976)
7. Lásd: Kaposi Zoltán (2011/b.) tanulmányát.
8. Népszámlálás (1920): 3. 283. old.
9. Szózat, 1922. november 17.
10. Ezt a fúziós hullámot szinte az egész országban meg lehet figyelni, a dunántúli nagyobb városok esetében Pécs mellett a legtipikusabban Nagykanizsán fordult elő.
11. Kopasz Gábor (1965): 59. old.
12. Gulyás József–Tóth Géza (1962): 78. old.
13. Ugyanott.
14. Jakab Antal (1999): 112. old.
15. Ugyanott, 113.
16. A Zsolnay-gyár áttekintéséhez lásd: Rúzsás Lajos (1954): 196. old.
17. Világ, 1921. október 9.
18. Harcos Ottó (1973): 155. old.
19. T. Mérey Klára (1985): 187. old.
20. Népszámlálás (1930): 3. 221. old.
21. Andrassy Antal (1975): 358. old.; Nagykanizsára: Kaposi Zoltán (2014): 173–178. old.
22. Népszámlálás (1930): 3. 104. old.
23. Csávolszky Jenő (1996): 254. old.
24. 100 éves (1994): 40–41. old.
25. Ugyanott, illetve Szabó Antal (1996): 483. old.
26. Kraft János (1996): 526. old.
27. Pécs Lexikon (2010): 1. 143–144. old.
28. Dunántúl, 1925. január 29.
29. Ugyanott.
30. Pécs ezer éve (1996): 256. old.
31. Népszámlálás (1920): 3. 283. old. alapján.
32. Az adatok forrása: B. Horváth (1977): 150. old. Táblázat.
33. Népszámlálás (1930): 3. 221. old. alapján.
34. A szabók a Pécsi Ipartestületen belül is igen fontos szakosztályt alkottak. Lásd: Pécsi Lapok, 1922. május 30.
35. Ez világosan tükröződik a korabeli sajtó hangulatából is. Lásd: Dunántúl, 1929. április 18.
36. A cikksorozatról lásd: Kaposi Zoltán (2014): 210–211. old.
37. Dunántúl, 1931. július 25.
38. Lásd például: Dunántúl, 1931. július 11.
39. Lásd: Pécsi Lapok, 1922. július 19.; Pécsi Lapok, 1922. július 25.
40. Pécsi Lapok, 1922. július 29.; lásd még: Pécsi Lapok, 1922. augusztus 19.
41. Lásd: Pécsi Lapok, 1924. november 23.
42. A Komló körüli területek a magyar kincstár kezében voltak, míg az északi szénvidék (Máza, Szászvár környéke) a Salgótarján Kőszénbánya Rt. tulajdonába került.

43. PAP (1928): 4. 417. old.; illetve annak szerzői helyesbítése: (1928): 5. 492. old.
44. Jaroslav Jicinsky 1913–1931 között a DGT pécsi bányauzemeinek igazgatója, az 1913–27 közötti korszerűsítések megtervezője és megvalósítója volt. Lásd: Pécs Lexikon (2010): 1. 355. old.
45. Így például 1922-ben Baranya vármegye árvaházának 150 mázsa, a Pécsi Jótékony Nőegyletnek 300 mázsa; 1925-ben a városi szegények számára 800 mázsa szén jutott. A segélyezettek között voltak hadiárva, katonatisztek, városi tisztviselők, állami alkalmazottak, iskolák, egyesületek, egészségügyi intézmények, vasutasok, újságírók, csendőrök stb. Lásd: Huszár 2005. tanulmányát.
46. Huszár Zoltán (2005): 191. old.
47. Pilkhoffer Mónika (2008): 138. old.; lásd még: Dunántúl, 1925. június 10.
48. A népességnövekedéshez lásd: Hoóz István (1995) tanulmányát.
49. Népszámlálás (1920): 3. 94–95. old. alapján számolva.
50. Szita László (1985): 45. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Hivatkozott szakirodalom

- Andrássy Antal (1975): A város az ellenforradalmi rendszer idején. In: Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok (Szerk.: Kanyar József). Kaposvár. 357–456. old.
- Babics András (1952): A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest.
- Berend T. Iván–Szuhay Miklós (1975): A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Budapest.
- Bernd T. Iván–Ránki György (1976): Kelet-Közép-Európa gazdasági fejlődése. Budapest.
- B. Horváth Csilla (1977): Mozaikok a pécsi kisipar történetéből az 1930-as években. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 19. Pécs, 1977. 149–167. old.
- Csávolszky Jenő (1996): Energiafejlesztés-, termelés. In: Baranya megye 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996 (Szerk.: Kassai Miklós). Pécs. 250–260. old.
- Gulyás József–Tóth Géza (1962): A kapitalista bányászat. In: A kétszáz éves Pécsi Bányászat. Pécs.
- Harcos Ottó (1973): A pécsi Pannónia Bányászat története. Pécs.
- Hoóz István (1995): Pécs népességének alakulása a két világháború közötti időszakban. In: Pécs népessége 1543–1900 (Szerk.: Vonyó József). Pécs. 95–115. old.
- Huszár Zoltán (2005): A szénbányászat szerepe Pécs város fejlődésében a 19. század végétől a második világháború kitöréséig. In: Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből (Szerk.: Szirtes Gábor–Vargha Dezső). Pécs. 186–206. old.
- Jakab Antal (1999): A Pécsi Bányászat történetéből (1889–1989). In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok (Szerk.: Szirtes Gábor–Vargha Dezső). Pécs. 108–128. old.

- Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs
- Kaposi Zoltán (2011/a.): Iparszerkezet és városfejlődés Pécsen a 19–20. század fordulóján. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* (6. évf.) 2011. 1. 51–76. old.
- Kaposi Zoltán (2011/b.): Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). *Pécsi Szemle*, 2011. nyár. 66–77. old.
- Katus László (1995): Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 1. (Szerk.: Vonyó József). Pécs. 37–93. old.
- Kopasz Gábor (1965): Hamerli József Gépgyár és Vasöntöde Részvénytársaság (1918–1944). In: *A pécsi Sopiana Gépgyár 1865–1965* (Szerk.: Kopasz Gábor). Pécs. 56–62. old.
- Kraft János (1996): Pécsi Vízmű. In: *Baranya megye 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996* (Szerk.: Kassai Miklós). Pécs. 522–534. old.
- Pap László (1928): A pécsvidéki szénmedence termelése. *Statisztikai Szemle*, 1928. 4. 411–418. old.; lásd még: szerzői helyesbítés: 1928. (5). 492.
- Pécs ezer éve (1996): Pécs ezer éve. *Szemelvények és források a város történetéből 1009–1962* (Főszerk.: Márfi Attila). Pécs
- Pécs Lexikon (2010): Pécs Lexikon 1–2. (Főszerk.: Fomváry Ferenc). Pécs.
- Pilkhofer Mónika (2008): Bányászat és építészet Pécsen a 19–20. században. Pécs.
- Rúzsás Lajos (1954): *A Pécsi Zsolnay-gyár története*. Budapest.
- Szabó Antal (1996): Villamosenergia-ellátás. In: *Baranya megye 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996* (Szerk.: Kassai Miklós). Pécs. 481–502. old.
- Szita László (1985): A munkásmozgalom újjászervezése a szerb megszállás után. In: *baranyai-pécsi munkásmozgalom története II.* (Szerk.: Szita László – Szűts Emil). Pécs. 11–70. old.
- 100 éves (1994): 100 éves az áramszolgáltatás Dél-Dunántúlon 1894–1994 (Szerk.: Szabó Antal). Pécs.
- T. Mérey Klára (1985): *Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején*. Budapest.

Statisztikai források

- Népszámlálás (1910) 1.: A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912.
- Népszámlálás (1910) 3.: A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. III. Rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Budapest, 1914.
- Népszámlálás (1920) 3.: Az 1920. évi népszámlálás. III. Rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Budapest, 1926.
- Népszámlálás (1930) 3.: Az 1930. évi népszámlálás. III. Rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Budapest, 1935.

Hivatkozott sajtóanyagok

Dunántúl, 1925, 1929, 1931.; Pécsi Lapok, 1922, 1924.; Szózat, 1922.; Világ, 1921.